

**O'ZBEK TILI LEKSIKASINING ZAMONAVIY RIVOJLANISH
TENDENSIYALARI**

Norboboyeva Munajat Oybek qizi

2nd year student at the faculty of Foreign language and Literature: English language

Uzbekistan State World Languages University.

Email: munajatnorboboyeva3@gmail.com

Supervisor: Rakhmonova Sardora Muminjanovna

Senior Teacher at the Uzbekistan State World Languages University.

Email: sardorarakhmonova@gmail.com

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 03.11.2025

Revised: 04.11.2025

Accepted: 05.11.2025

KALIT SO'ZLAR:

*leksika, neologizm,
globalizatsiya, internet
tili, o'zlashtirish, milliy
til, raqamli madaniyat,
so'z yasash,
me'yorlashtirish, til
siyosati.*

Mazkur maqolada o'zbek tili leksikasining hozirgi bosqichdagi rivojlanish tendensiyalari, yangi so'zlarning shakllanish sabablari, ularning ijtimoiy, madaniy, texnologik va siyosiy omillar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek tilining global axborot makonidagi o'rni, raqamli kommunikatsiya va internet tili orqali kirib kelayotgan leksik birliklarning o'zlashtirilish mexanizmlari, shuningdek, yangi terminlar va xalqaro atamalarning milliy variantlarini yaratish tajribalari yoritilgan. O'zbek tili leksik tizimining moslashuvchanligi, ijodkorlik salohiyati va milliy ruhini saqlab qolish qobiliyati ilmiy asosda baholangan.

Kirish

Til — bu millatning ruhi, xalqning tafakkur dunyosi, tarixiy xotirasi va madaniy qadriyatlarini ifodalovchi eng yuksak ijtimoiy hodisadir. Har bir til o'z xalqining hayoti, urf-odatlarini, dunyoqarashi va qadriyat tizimining ko'zguvidir. Shu jihatdan, o'zbek tili nafaqat muloqot vositasi, balki butun bir millatning madaniy tafakkur modeli sifatida qadrlanadi. O'zbek tili leksikasi bugungi globallashuv davrida ilgari hech qachon

kuzatilmagan sur'atda o'zgarib, yangilanib va boyib bormoqda. Har bir yangi ijtimoiy hodisa, texnologik yangilik yoki madaniy jarayon til tizimida o'z aksini topmoqda. Shu bois o'zbek tilining leksik taraqqiyotini o'rganish — bu faqat so'zshunoslik masalasi emas, balki millat tafakkuri, madaniy o'zlik va ijtimoiy ong rivojini o'rganish demakdir. XXI asr — insoniyat tarixida axborot, texnologiya va raqamli madaniyatning mislsiz sur'atda rivojlanayotgan davri. Bu davrda jamiyat hayotining har bir jabhasida yangi tushunchalar, yangi hodisalar, yangi sohalar paydo bo'lmoqda. Har bir yangi tushuncha esa, tabiiyki, yangi so'z yoki atama orqali ifodalanadi. Shu tariqa tilning leksik tizimi doimo yangilanib, boyib boradi. O'zbek tili bu jarayonda faol ishtirok etmoqda. Mustaqillik yillarida milliy til maqomi mustahkamlandi, so'z boyligini boyitish, milliy terminologiyani rivojlantirish, xorijiy so'zlarni o'zlashtirish va ularni me'yorlashtirish masalalari til siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Biroq yangi davr — yangi sinovlarni ham keltirdi: globalizatsiya, internet tili, inglizcha atamalar oqimi, yoshlar nutqining o'zgarishi, tilning uslubiy qatlamlari o'rtasidagi tafovutlar — bularning barchasi o'zbek tili leksik tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bois, o'zbek tili leksikasining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini ilmiy tahlil etish nafaqat tilshunoslik uchun, balki madaniyatshunoslik, sotsiologiya va psixolingvistika uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1. O'zbek tili leksikasining tarixiy shakllanishi

O'zbek tili — turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ming yillik tarixiy taraqqiyot davomida murakkab leksik qatlamni shakllantirgan. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida uchraydigan ko'plab so'zlar bugungi o'zbek tilida ham faol ishlatiladi. Bu holat o'zbek tilining tarixiy barqarorligi va izchilligini ko'rsatadi. X–XIV asrlarda arab va forsoj tojik tillari bilan bo'lgan madaniy aloqalar natijasida diniy, falsafiy, ilmiy va adabiy sohalarga oid yuzlab terminlar kirib keldi: "yorug'" (nurli, porloq, yorituvchi), "ko'ngul" (qalb, dil, ruhiy tuyg'u), "yaruq" (yorug'lik, nur, ziyo), "kishvar" (mamlakat, yurt, diyor) kabi so'zlar shular jumlasidandir. Ular o'zbek tilining semantik tizimiga chuqur singib, asrlar davomida faol ishlatilib kelmoqda. XIX–XX asrlarda rus tili ta'siri kuchaydi. Natijada texnika, sanoat, siyosat va ma'muriyatga oid yangi leksik qatlam shakllandi: "Zavod" (sanoat korxonasi, ishlab chiqarish joyi), "Mashina" (transport vositasi, avtomobil), "Benzin" (yoqilg'i turi, avtomobil uchun suyuq yonilg'i), "Gimnaziya" (o'rta ta'lim muassasasi, maktabdan yuqori bosqichdagi o'quv joyi), "Teatr" (sahna san'ati maskani, spektakl ko'rsatiladigan joy), "Vistavka" (ko'rgazma, san'at yoki mahsulotlar namoyish

etiladigan joy), "Apteka" (dorixona, dori-darmon sotiladigan joy), "Armiya" (harbiy kuchlar tizimi, mamlakat mudofaa qurolli kuchlari), "Ofitser" (harbiy lavozimdagi shaxs, zobit), "Poshta" (xat, jo'natma va pochta xizmatlari tizimi), "Telegraf" (uzoq masofaga xabar yuborish vositasi, elektr signal asosidagi aloqa turi) kabi so'zlar o'zlashtirildi. Shu jarayonda o'zbek tili o'zining fonetik va grammatik qoidalarini saqlagan holda bu birliklarni milliylashtirdi. Mustaqillik davrida esa o'zbek tili yangi bosqichga ko'tarildi. Tilning mustaqil siyosiy maqomi, davlat tili sifatidagi nufuzi, OAV va ta'lim tizimidagi keng qo'llanilishi natijasida leksik fond yangilandi. Endilikda ingliz tili asosiy tashqi ta'sir manbaiga aylandi. "Onlayn", "sayt", "mobil ilova", "platforma", "dizayn", "startap", "kontent", "brending" kabi birliklar global raqamli madaniyat bilan birga kirib keldi.

2. Neologizmlar va ularning shakllanish mexanizmlari

Neologizm — bu yangi tushuncha, buyum yoki hodisani ifodalash uchun til tizimiga kirgan yangi so'z yoki iboradir. Ular jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. Hozirgi o'zbek tili leksikasida neologizmlar asosan to'rt yo'l orqali shakllanadi:

1. So'z yasash asosida — o'zbek tili morfologik jihatdan juda boy til. "Internetchi", "axborotchi", "tadbirkorlik" kabi so'zlar mavjud birliklardan yangi ma'no yasash orqali yaratiladi.

2. O'zlashtirish yo'li bilan — ingliz tili bugungi kunda asosiy donor til sifatida faol. "Blogger", "freelanser", "vlog", "podkast", "streaming", "trend", "platforma" kabi so'zlar bu jarayonning natijasidir.

3. Semantik kengayish yo'li bilan — mavjud so'zlar yangi ma'noga ega bo'ladi. Masalan, "tarmoq" so'zi endi faqat "to'r" emas, balki "internet tizimi"; "profil" esa "sahifa", "obunachi" esa "foydalanuvchi" ma'nosini oldi.

4. Kombinatsiyalash asosida — ikki yoki undan ortiq so'z birikmasidan yangi terminlar yaratiladi: "raqamli iqtisodiyot", "kiberxavfsizlik", "sun'iy ong", "axborot makoni" kabi.

Neologizmlar — tilning yangilanish energiyasidir. Ular jamiyatdagi har bir o'zgarishni tilga olib kiradi, shu orqali tilni tirik, harakatchan tizimga aylantiradi.

3. Globalizatsiya va axborot madaniyati ta'siri

Globalizatsiya — bu madaniyatlar, tillar va qadriyatlarning o'zaro ta'siri jarayonidir. Bu jarayonda til ham "ochiq tizim" sifatida yangi so'zlarni qabul qiladi. O'zbek tili hozir global axborot oqimi ichida faol ishtirok etmoqda. Bugungi media, reklama, iqtisodiyot, siyosat va madaniyat sohalarida inglizcha so'zlar ko'plab ishlatiladi: "marketing", "brand", "target", "influencer", "content", "deadline", "creative", "trend", "brief". Ularning ayrimlari hali

imlo jihatidan bir xilda yozilmasa-da, kommunikativ tizimda mustahkam o‘rin egallab bormoqda. Tilshunoslar bu jarayonni “tilning ochiq evolyutsiyasi” deb ataydilar. Chunki bu so‘zlar o‘zbek tiliga kirar ekan, ularning talaffuzi, yozilishi va grammatikasi milliylashadi: “startap”, “brend”, “onlayn”, “kontent” shakllari bunga dalildir. Internet madaniyati esa alohida leksik submadaniyat yaratdi. “Post qildim”, “story joyladim”, “like bosdim”, “repost qildim”, “follow qildim” kabi iboralar kundalik nutqga kirib keldi. Bu til jarayoni yoshlar orasida ijtimoiy identifikatsiya belgisi sifatida qaralmoqda.

4. Me‘yorlashtirish muammolari va til siyosati

Xorijiy so‘zlarning o‘zlashtirilishi bilan bir qatorda ularning me‘yorlashuvi ham muhim masaladir. Hozirgi paytda “blogger” yoki “blogger”, “start-up” yoki “startap”, “content” yoki “kontent” kabi variantlar parallel ishlatilmoqda. Bu esa imlo va talaffuzda noaniqlik tug‘diradi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Atamalar komissiyasi” va tilshunos olimlar tomonidan bu so‘zlarni milliy talaffuzga mos shaklda yozish tavsiya etiladi. Shu orqali o‘zbek tili o‘z milliy imlo me‘yorini saqlab qoladi. Masalan, inglizcha “user” so‘ziga o‘zbek tili “foydalanuvchi” muqobilini yaratdi va bu so‘z hozirda til tizimida mustahkam o‘rin oldi. Xuddi shunday, “download” o‘rniga “yuklab olish”, “browser” o‘rniga “brauzer”, “application” o‘rniga “ilova” kabi so‘zlar ommalashdi. Me‘yorlashtirish jarayoni — bu til siyosatining markaziy yo‘nalishlaridan biri. Chunki bu orqali tilning sofliqi, barqarorligi va madaniy mustaqilligi saqlanadi.

5. So‘z yasashning zamonaviy modellari

O‘zbek tili so‘z yasash tizimi o‘zining boy grammatik tuzilishi bilan yangi so‘zlar yaratishda nihoyatda samarali. Quyidagi modellarga asoslanadi:

- **Affiksatsiya:** qo‘shimchalar yordamida yangi so‘z yasash — “internetchi”, “mobilchi”, “startapchi”, “axborotchi”, “raqamlashtirish”.
- **Kompozitsiya:** so‘z birikmalari asosida yangi birliklar — “raqamli iqtisodiyot”, “onlayn ta‘lim”, “axborot xavfsizligi”.
- **Qisqartmalar:** “AI”, “IT”, “QR”, “OAV”, “OTM”, “TDTU” singari qisqartmalar leksiklashmoqda.
- **Metaforik modellar:** “bulutli tizim”, “tarmoq”, “virus” kabi texnik so‘zlar obrazli ifoda orqali kengaymoqda.

Bu modellarning barchasi o‘zbek tilining ijodiy salohiyati va zamonga moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

6. Internet tili va ijtimoiy tarmoqlar leksikasi

Internet tili — bu yangi kommunikatsiya madaniyatining leksik ko‘rinishi. Unda qisqartirishlar, transliteratsiya, emoji va inglizcha aralashmalar keng qo‘llaniladi. Masalan: “ok”, “np”, “krinj”, “btw”, “lol”, “brat”. Bu holat rasmiy til me‘yorlaridan farq qilsa-da, kommunikatsion jihatdan samarali. Chunki internet foydalanuvchisi tezlik, qulaylik va hissiy ifodani birinchi o‘ringa qo‘yadi. Internet tili o‘zining o‘zbekcha shaklini ham topmoqda. Masalan, “yoqtirish”, “qayta ulashish”, “hikoya joylash”, “izoh qoldirish” kabi iboralar inglizcha atamalarining muvaffaqiyatli tarjimasidir.

7. Milliylik va xalqona leksikaning saqlanishi

Til faqat yangiliklar orqali yashamaydi, balki o‘z ildizlari bilan ham oziqlanadi. O‘zbek tili uchun bu ildiz — xalqona so‘zlar, maqollar, tarixiy leksik qatlamdir. Milliy ruhni ifodalovchi “vijdon”, “ona til”, “ma’naviyat”, “baraka”, “barkamol”, “or-nomus”, “diqqat”, “e’tiqod” kabi so‘zlar tilning ruhiy tayanchi hisoblanadi. Shuningdek, “barkamol avlod”, “ma’naviy yuksalish”, “ilmiy salohiyat” kabi iboralar bugungi davr leksikasida milliy g‘oyaning ifodasiga aylangan. Til siyosati uchun bu qatlamni himoya qilish va targ‘ib etish dolzarb masaladir. Aks holda, yangi global leksika milliy ohangni so‘ndirib qo‘yishi mumkin.

8. O‘zbek tili leksikasining istiqbollari.

Kelajak o‘zbek tili uchun yangi imkoniyatlar davridir. Tilshunoslikda quyidagi yo‘nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

1. Raqamli korpus yaratish o‘zbek tilidagi barcha matnlarni raqamlashtirib, sun’iy intellekt tizimlarida qo‘llash.	2. Terminologik bazani kengaytirish — ilm-fan, texnika, iqtisodiyot sohalarida milliy terminlar yaratish.	3. Yagona imlo va talaffuz tizimini mustahkamlash.	4. Tilni texnologiyaga integratsiya qilish — o‘zbek tilida dasturlash interfeyslari, ovozli yordamchilar, chat-botlar ishlab chiqish.
--	---	--	---

Bu chora-tadbirlar o'zbek tilini global ilmiy maydonda mustahkam o'ringa ega qilishga xizmat qiladi.

Xulosa. Til — jamiyat hayotining oynasi. Unda ijtimoiy tuzum, axloqiy qadriyat, zamon ruhi, hatto siyosiy jarayonlar ham o'z ifodasini topadi. Bugungi o'zbek tili leksikasi, ayniqsa, mustaqillikdan so'ng boshlangan yangilanish jarayonlarining bevosita mahsulidir. Milliy o'zlikni anglash, davlat tilining nufuzini oshirish, ilm-fan, texnologiya, biznes, madaniyat sohalarida o'zbek tilining faol ishlatilishi natijasida leksik tizim yangi bosqichga ko'tarildi. Ammo bu jarayon bir yoqlama emas. Global madaniyatning kuchayishi, ingliz tili va boshqa jahon tillarining kommunikatsiyadagi ustunligi o'zbek tilining ichki tizimiga kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Yangi so'zlar oqimi — bu til boyligi, lekin shu bilan birga, milliy me'yor uchun sinovdir. Tilshunoslar va jamiyat vakillari oldida turgan eng muhim vazifa — xorijiy so'zlarni to'g'ri, o'ylangan va me'yorli tarzda o'zlashtirish, ularning o'zbekcha talaffuz, imlo va ma'no tizimiga mos shakllarini yaratishdir. O'zbek tili leksikasining rivojlanish jarayoni, aslida, xalqning ijtimoiy tafakkuri va yangilikka ochiqqligini aks ettiradi. "Sun'iy intellekt", "raqamli iqtisodiyot", "startap", "platforma", "kontent", "mobil ilova" kabi yangi so'zlar — zamon bilan hamnafas tilning belgisi. Shu bilan birga, "ma'naviyat", "vijdon", "or-nomus", "barkamol", "e'tiqod" kabi qadimiy so'zlar — millatning ildizi. Tilning kuchi ham shunda: u ildiz bilan novdani, an'anani yangilik bilan uyg'unlashtira oladi. Bugungi o'zbek jamiyati uchun til faqat muloqot vositasi emas — u milliy birlashuv, ma'naviy uyg'unish va zamonaviy tafakkurning poydevoridir. Shuning uchun ham leksik rivojlanish jarayonlarini nafaqat tilshunoslar, balki siyosatchilar, pedagoglar, jurnalistlar, IT mutaxassislari va keng jamoatchilik ham anglab yetishi zarur. Chunki har bir yangi so'z — bu yangi fikr, yangi tushuncha, yangi dunyoqarashdir. O'zbek tili leksikasining istiqboli bevosita ikki omilga bog'liq: milliylikni saqlash va texnologik integratsiya. Til o'z milliy ildizlaridan uzilmagan holda yangi davr imkoniyatlariga moslashsa, u nafaqat yashaydi, balki global miqyosda raqobatbardosh madaniy kuchga aylanadi. Shuning uchun kelgusi yillarda o'zbek tilining raqamli korpuslarini yaratish, tilni sun'iy intellekt tizimlariga integratsiya qilish, onlayn lug'atlar va o'zbekcha interfeyslarni kengaytirish — leksik rivojlanishning eng muhim yo'nalishlaridan bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili leksikasi bugungi kunda yangilanish, boyish va tizimlashish jarayonida. Bu jarayon tabiiy va zarurdir, chunki til harakatda bo'lmasa, u muzlaydi. Eng asosiysi, o'zbek tili bu o'zgarishlarga bardosh bera oladigan, yangi tushunchalarni o'zlashtira oladigan, milliy ruhni yo'qotmagan, lekin zamonaviy madaniyat bilan hamnafas

bo'la oladigan kuchli til tizimiga ega. Til bu — millatning yuragi. Yurak qanday doim urib tursa, til ham shunday doimiy harakatda bo'lishi kerak. Shu ma'noda, o'zbek tili bugun nafaqat yashamoqda, balki o'z ovozi global maydonda yangratmoqda. Uning kelajagi — yoshlar tafakkurida, ilmda, texnologiyada va eng avvalo, o'z ona tilini sevuvchi har bir inson qalbidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov, E. (1985). Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. Tashkent, Uzbekistan: Fan.
2. DeWeese, D. (1994). Islamization and native religion in the Golden Horde. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
3. Fierman, W. (1991). Language planning and national development: The Uzbek experience. Berlin, Germany: Mouton de Gruyter.
4. Jamolxonov, H. (2005). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Tashkent, Uzbekistan: Talqin.
5. Karimov, I. A. (1997). Uzbekistan: The road of independence and progress. Tashkent, Uzbekistan: Uzbekistan Publishing House.
6. Muminov, A. (2008). The Uzbek language: Past and present. Tashkent, Uzbekistan: Sharq Publishing.
7. Tursunov, U., Muxtorov, J., & Rahmatullayev, Sh. (1992). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Tashkent, Uzbekistan: O'zbekiston.